

daje napotke za pravilno transkripcijo besedila, navaja tekstnokritične znake, ki jih je potrebno uporabiti za strokovno pravičen prepis, dalje okrajšave, ki jih je mogoče razrešiti, in takšne, kjer to ni mogoče. Zadnje, dvajseto poglavje, je posvečeno dataciji napisov in različnim kriterijem, ki jih imamo v ta namen na razpolago. Teh ni malo in vendar ostaja pravilna in čim natančnejša časovna opredelitev napisov eden glavnih problemov, ki nam jih postavlja epigrafika.

Odlika knjige je njena izčrpnost in sistematika, s katero se je Di Stefano lotil tematike, ki jo obravnava. V knjigi ima svoje mesto in natančne definicije vsa obsežna strokovna terminologija, ki je že sama po sebi ovira za vsakega začetnika, ki se loti težkega in pogosto nevhvaležnega, vendar za zgodovinsko vedo še kako koristnega epigrafskega dela. Študentom in nestrokovnjakom bo postala nepogrešljiv priročnik, strokovnjaku pa bo velikokrat v dragoceno pomoč, posebej z bogato bibliografijo, ki jo pod črto navaja k vsakemu odstavku in ki postaja – žal – vse bolj nepregledna. Toplo jo priporočamo kot univerzitetni učbenik.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Patrizia Sabbatini Tumolesi: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano I, Roma. Vetera 2, Roma 1988. 187 str. (29 tabel).*

Drugi zvezek nove serije *Vetera*, posvečene antični zgodovini in epigrafiki, ki jo izdaja Silvio Panciera, je namenjen prikazu gladiatorske tematike. Gladiatorske borbe in druge množične predstave v amfiteatrih, kjer so gladiatorji nastopali, bi mogli v posameznostih primerjati z današnjimi rokoborbami in boksom, pojav gladiatorjev v svoji kompleksnosti pa z mednarodnimi športnimi prireditvami. Primerjava ni najboljša, vendar ponazarja velik vpliv, priljubljenost in odmevnost, ki so jo imele v antiki prireditve z gladiatorskimi borbami.

V knjigi je avtorica zbrala 117 napisov iz mesta Rima, ki jih je po tematiki razdelila na tri poglavja: administracija prireditev, igre (*munera*) in gladiatorske uprizoritve lova (*venationes*), gladiatorji in gladiatorske šole. Predvidela je še četrto veliko skupino: amfiteatralne zgradbe in z njimi povezane strukture, ki jo bo obravnavala posebej (samo v koloseju je namreč na stopnicah in pregradah ok. 400 napisov). Pričujoča knjiga je torej prva iz serije knjig, posvečenih napisom s področja amfiteatralne tematike, v tisku pa je že 2. zvezek te serije, ki jo izdaja avtorica (in hkrati 4. zvezek iz serije *Vetera*): *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano, II. Regio-*

nes Italiae VI-XI avtorja G. L. Gregorija. S to novo serijo želijo P. Sabbatini Tumolesi in njeni sodelavci dopolniti zbirko gladiatorskih napisov, kajti že pred vojno je gladiatorske napise iz vzhodnih provinc zbral in komentiral L. Robert (*Les gladiateurs dans l'Orient Grec*, Paris 1940).

Knjiga (besedilo znaša 156 strani) je razdeljena na dva dela. Prvi obsega katalog (117 napisov), ki je razdeljen na že omenjene tri sekcije: v prvi (uprava prireditev) obravnava napise, ki so jih dali postaviti visoki in nižji uradniki, od prokuratorjev do tajnikov, računovodij in vratarjev. Obstajali sta *ratio a muneribus* in *ratio summi choragi*, ter prokuratorstvo nad gladiatorskimi družinami in nad veliko gladiatorsko šolo (*procuratores familiarum gladiatoriarum* in *Ludi Magni*). V drugi sekciji je avtorica zbrala spomenike, ki se nanašajo na prireditve in v tretji sekciji napise (tudi grafite), reliefe z napisi in mozaike z upodobitvami gladiatorskih borb in z napisi, ki so nam ohranili podatke o različnih specializacijah gladiatorjev in o stopnjah, ki so jih dosegli v posameznih kategorijah.

Sledi drugi del, ki ga je avtorica naslovlila: Sklep in splošne ugotovitve. Razdeljen je na dve sekciji; prva prinaša sinoptične tabele, v katerih so podatki iz katalogskega dela razvrščeni po drugačnih načelih in ponazarjajo razne vidike v zvezi z organizacijo gladiatorskih iger, ki prej niso prišli dobro do izraza, npr. igre, ki so jih organizirali in finančno omogočili zasebniki – to je bilo mogoče le še v 1. polovici 1. stol. po Kr., kajti kasneje so bile gladiatorske igre tako rekoč monopol vladarjev. Dalje je v posebne skupine razvrščeno osebe, zaposlene z oskrbo gladiatorskih oblačil in opreme, osebe, zaposlene z varstvom divjih zveri, ki so jih imeli zaprte v za to pripravljenih živalskih vrtovih, prokuratorji različnih gladiatorskih šol, učitelji in zdravniki, zaposleni v gladiatorskih šolah, sodniki, različne vrste gladiatorskih specializacij in onomastične tabele, v katerih so razvrščena imena gladiatorjev. Sledi sklepno razmišljanje o problemih, ki jih zastavlja in deloma rešuje napisno gradivo; razčlenjeno stvarno kazalo (moderne avtorji, citati pisanih virov, citati napisov po korpusih in običajni razčlenjeni indeksi k obravnavanim napisom) in 29 tabel, na katerih je odslakano vse epigrafsko gradivo, ki je bilo avtorici dostopno (velik del napisov je namreč izgubljen). Knjiga je tehnično na zelo visoki ravni, napak skoraj ni, omenila bi le zamenjani številki (5 in 3) na 20. tabeli. Fotografije so odlične, napisi so objavljeni po ustaljenih kriterijih (prim. H. Krummery, S. Panciera, *Tituli 2 (Miscellanea)*, Rim 1980, 205-215).

Sklepna razmišljanja so omejena na takšne ugotovitve, ki jih v knjigi objavljeno gradivo (to je le del še neobjavljene celote) omogoča in dopušča. V zgodnjem principatu so še dokumentirane nekatere vplivne in bogate družine, ki so organizirale predstave (*munera*), med drugim tudi gladiatorske, z lastnimi sredstvi, za kar so zaposlovale tudi poseben, za to pristojen kader. S tem so nadaljevale tradicijo republikanskega obdobja. Tudi Cezar je imel v Kapui slavno gladiatorsko šolo (5000 gladiatorjev), ki jo je Pompej sicer razpustil, vendar se je na novo osnovala in prešla v last julijsko-klavdijskih vladarjev (gladiatorji iz te šole so se imenovali *Iuliani*, od Nerona dalje pa *Neroniani*). V 1. stoletju je celotna organizacija prešla pod nadzor vladarske hiše, in sicer kot del vladarjeve privatne lastnine, ki so jo upravljali skoraj izključno vladarski osvobodenci, medtem ko so imeli najvišje organizacijske pozicije v rokah prokuratorji iz vrst rimskih vitezov, tako, npr., prokuratorja obeh uglednih gladiatorskih šol v mestu Rimu, *Ludus Magnus* in *Ludus Matutinus*. Za nas je zanimiv *cursus honorum* nekega anonimnega prokuratorja, ki je bil na čelu šole *Ludus Matutinus*, pred tem pa prokurator Norika.

Gladiatorske igre in borbe z divjimi zvermi sta bili dve ločeni predstavi, ki ju niso nujno uprizarjali ob istih priložnostih: veličastne prireditve ob stoletnici Rima za Avgusta in za Severa so se, npr., zaključile s predstavami boja z divjimi zvermi (*venatio*), gladiatorskih iger pa sploh ni bilo na programu. Vendar so bile te igre med vso antiko zelo priljubljene. Gladiatorji so se šolali v posebnih, že omenjenih šolah, nastopali pa so tudi t. i. gladiatorji svobodnega statusa, ki niso pripadali nobeni izmed šol. V prvih dveh stoletjih je, kot kaže, prevladovala navada, da je bil premagani gladiator »odpuščen« (*missus*), bilo mu je torej prizaneseno, medtem ko na podlagi ohranjene evidence sklepamo, da so bile v kasnejših stoletjih običajnejše igre *sine missione*, ki so se za premaganega gladiatorja končale s smrtnim udarcem (*iugulatio*). Gladiatorji so se razlikovali po opremi za različne načine bojevanja. Sprva so se imenovali po premaganih ljudstvih, ker je bila njihova oborožitev podobna oborožitvi tujih vojsčakov, tako so, npr., dokumentirani *samnes*, *gallus* in *thraex*; kasneje so bile najbolj razširjene specializacije *murmillones* (gladiatorji v galski vojaški opravi in s čelado z ribo na vrhu) in (*contra*) *retiarii*, slednji so se bojevali z mrežami. Za nekaj posebnega in težjega je veljala borba z levo roko, *scaeva pugna*. Učitelji gladiatorjev so se imenovali *doctores*. Zanimiva je onomastika gladiatorjev, ki kaže, da so bili večinoma najverjetneje suženjskega porekla; *tria nomina* so silno redko dokumentirana, vedno

brez navedbe *tribus* in patronimika; večina epigrafskega in drugega gradiva kaže, da so imeli le eno ime, *cognomen*, ki bi ga morda v nekaterih primerih mogli interpretirati kot privzeto ime.

Knjiga je zanimiva za vsakogar, ki se ukvarja s socialno zgodovino, posebej tudi za epigrafika, zlasti tistega, ki se ukvarja z italško epigrafiko in z epigrafiko bolj zgodaj romaniziranih galskih in hispanskih provinc. Prav tako bo koristna vsakemu, ki si želi poglobiti znanje o gladiatorskih igrah. Na vsak način pa bo imela trajno vrednost kot dragocena zbirka epigrafskega gradiva, saj je to prvi zvezek načrtovanega korpusa vseh gladiatorskih in z gladiatorskimi igrami povezanih napisov iz Italije in zahodne polovice imperija.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Petar Popović: Novac Skordiska. Le monnayage des Scordisques. Novac i novčani promet na centralnom Balkanu od IV do I veka pre n. e. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe-Ier s. av. n. è. Arheološki institut Beograd - Matica srpska, Novi Sad 1987. 221 strana sa 29 tabli + karte, crteži, tabele i grafikoni.

Pred nama je još jedno djelo iz oblasti numizmatike koje obraduje keltsko kovanje na našim prostorima. Uz radove P. Kosa: *Keltski novci Slovenije* (1977) i *Wechselbeziehungen zwischen Rom und dem keltischen Ostalpenraum aufgrund der Münzfunde*, u: *Keltische Numismatik und Archäologie* (1984), daje jednu zaokruženu cjelinu uopće o keltskom kovanju i keltskoj numizmatiki na našim prostorima.

Djelo autora P. Popovića zasnovano je, uglavnom, na primjercima numizmatičkih zbirki: Narodnog muzeja u Beogradu, Muzeja grada Beograda, Arheološkog muzeja u Zagrebu, Arheološkog muzeja u Splitu, Muzeja Slavonije u Osijeku, Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, Gradskog muzeja u Somboru, Muzeja Srema u Sremskoj Mitrovici, Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Muzeja Krajine u Negotinu, Narodnog muzeja u Nišu, Pokrajinskog muzeja u Pristini i Muzeja u Požarevcu.

Djelo je razdijeljeno u četiri poglavlja, od kojih numizmatiku Skordiska obraduje drugo, glavno, poglavlje. Na kraju knjige slijede četiri dodatka tabela, popis tabli i vrlo iscrpna bibliografija.

U uvodnom dijelu knjige autor se ukratko osvrće na historijat dosadašnjeg istraživanja ovog problema u svjetskim i jugoslavenskim okvirima. Potom ukratko izlaže okolnosti i uvjete nalaza pojedinih ostava, te formiranje